

Valori de patrimoniu cultural național Ctitoria mitropolitului Ștefan de la Bălănești - Horezu

Florin Epure

Cel mai vechi lăcaș de cult din zona orașului Horezu (jud. Vâlcea) este Biserica cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților” situată pe cursul râului Râmești, în satul Bălănești, nu departe de Mănăstirea Hurezi. Obiectiv aflat pe lista monumentelor istorice¹, biserica este ctitoria mitropolitului Ștefan, originar din această localitate vâlceană.

Mitropolitul Ștefan, care a fost „copist” în mănăstirea Bistrița, călugărit la Tismana, hirotonit ieromonah, apoi ales egumen și mitropolit al Țării Românești, în două rânduri (mai 1648-iulie 1653; 1655-1668), este cel care ridică și Schitul Grămești din satul Pietreni-Costești (Vâlcea), o altă capodoperă arhitectonică de patrimoniu cultural național. Personalitate culturală de mare valoare, înaltul ierarh vâlcean a tipărit în vremea păstoriei sale „Îndreptarea legii”, „Pogribania preoților mireni și a diaconilor”, „Mistirio” sau „Sacrament”, „Târnosania”, „Triod” și un „Liturghier” slavo-greco-român, cu miniaturi, în manuscris². A adormit întru Domnul la 25 aprilie 1668, fiind îngropat în catedrala din Târgoviște³, nu așa, cum greșit s-a afirmat, că ar fi fost îngropat în pronaosul bisericii de la Bălănești. Este probabil ca Ștefan să-și fi pregătit la „biserica ularilor”⁴ locul de odihnă veșnică. Pe mormântul lui, în Mitropolia din Târgoviște, căreia tocmai îi dăduse un clopot, se înseamna cu mândrie, în românește, că el a „fost păstor în Scaun ani 20”, trecându-se astfel cu vederea ca nedreaptă și necanonică păstoria trecătoare a lui Ignatie Sârbul. Marele merit al mitropolitului Ștefan este acela de a fi deschis porțile pentru pătrunderea limbii românești în biserică.

Deoarece pisania originală nu s-a păstrat, data exactă a sfințirii bisericii nu este cunoscută cu certitudine. Virgil Drăghiceanu încadrează construirea bisericii între anii 1658 - 1659, dar spune că s-a ridicat cu „16 ani înainte de ridicarea Grămeștilor” (corect 6 ani)⁴. I. Donat o încadrează tot în această

¹ Monument istoric, cod nr. VL-II-m-B-09785, cf. *Listei Monumentelor Istorice – Ordinul Ministerului Culturii și Cultelor nr. 2314/2004*, în *M.O.* nr. 646 bis, din 16 iulie 2004, Partea I

² Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, 2002, p. 482

³ Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, 1994, p. 53 - 58

⁴ Virgil Drăghiceanu, *O ctitorie mitropolitană. Biserica din Râmeștii – Vâlcei*, în *BCMI*, IV (1911), p. 131

periodă, a domniei lui Mihnea al III-lea care spune că: „*Mitropolitul lui Matei Basarab, Ștefan, care se ridicase din satul moșnenesc al Râmăștilor, a zidit acolo în domnia lui Mihnea III (1658 - 1659) o biserică [...]*”⁵. S-a emis și ipoteza că temelia bisericii s-ar fi pus încă din vremea domniei lui Matei Basarab, în anul 1653, dar

înlăturarea lui Ștefan de pe scaunul mitropolitan, pentru scurtă vreme, a amânat lucrările de construcție a edificiului de cult⁶.

Paul de Alep, care l-a însoțit pe patriarhul Macarie al Antiohiei în călătoria sa în Țara Românească, ne lasă o însemnare de valoare despre ctitoria lui Ștefan, pe care o vizitează la 9 iulie 1657: „[...] în drumul nostru am trecut printr - un sat numit Râmăești, locul de naștere a lui Ștefan, mitropolitul Țării Românești, care clădește aici o biserică de piatră”. Patriarhul Macarie și fiul său au oficiat o liturghie în biserica de lemn, alături de ctitoria mitropolitul Ștefan. De la Râmăești, călătorii străini și-au continuat călătoria spre Mănăstirea Polovragi, Crasna și apoi Tismana⁷.

De aici deducem că la această dată, ctitoria Înalt Prea Sfințitului Ștefan era în construcție. După vizita arhierilor sirieni, foarte probabil în anul următor (1658), în primul an de domnie a lui Mihnea al III-lea (Mihail Radu), s-a făcut pictura și a avut loc sfințirea, așa cum spune și I. Popescu-Cilieni⁸. Cristian Moisescu ia în considerare anul 1657 ca dată probabilă a edificării lăcașului de cult⁹.

Moșnenii din Râmăești, rude ale fostului mitropolit Ștefan, închină biserica din satul lor, Mănăstirii Hurezi la 21 decembrie 1703. La această dată moșia intrase în patrimoniul mănăstirii lui Brâncoveanu¹⁰. Probabil de atunci a rămas denumirea de Schitul Bălănești, ca metoh al Mănăstirii Hurezi. Dar în 1791, după cum se vede din lista moșiilor Hurezului, Râmăești nu mai este proprietatea acestei mănăstiri. În 1804 sunt cunoscuți preoții Gligore și Constanțin de la Râmăești, iar la 1808 un popă Ioan. În testamentul lui Gheorghe al lui Nicolae Ciontea din Râmăești, făcut în 1815, iscălesc mai mulți preoți : popa Gligore, popa Simion, popa Ioan, Glăvan și diaconu Barbu, fratele lui popa

⁵ Donat I., *Fundațiile religioase din Oltenia, partea I – Mănăstiri și schituri, în Arhivele Olteniei*, nr. 86 - 88, 1936, p. 321

⁶ Dumitru Bălașa, *Schitul Bălănești (Vâlcea)*, în *IERA*, V (1949), nr. 11 - 12, p. 36 - 38

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Partea I: Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie în Țările Românești (1653 - 1658)*, 1976, p. 192

⁸ În studiul său avansează ca dată certă a sfințirii bisericii, ziua de 8 noiembrie 1658 (vezi Cilieni - Ioan Popescu, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, 1941, p. 54)

⁹ Cristian Moisescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab, vol. II: Repertoriul edificiilor de cult*, 2003, p. 98

¹⁰ Donat I., *op. cit.*, p. 321

Ioan Glăvan. Într-un alt document de la 1827 se văd semnăturile Preotesei Dumitrana, lui popa Gligore, popa Andronie și diaconu Parteni¹¹.

Între timp, când anume nu se știe, foarte probabil în timpul domniilor fanariote, biserica a fost părăsită și lăsată ruinării, când cresc mesteceni în ea, iar la anul 1859, i s-au făcut reparații capitale. Este repictată și i se face tâmpla din zid de către boierii Stănică Bălănescu, Niță Prodescu și alții așa cum se arată în pisania de deasupra ușilor împărătești de la altar: „*Această Sfântă și Dumnezeiască biserică cu hramul Duminica Tuturor Sfinților s-au fondat în zilele Domnului Matei Basarab, cu stăruința arhiereului Ștefan, în anul 7006 [sic!] de la zidirea lumii și făcându – se pictura a doua oară, din nou cu cheltuiala domnilor boieri Stănică Bălănescu, Boier Niță Prodescu, Ipitropul satului, Niță Covrea din Tg. Horezu și obștea satului în anul 1859. Iar în anul 1931 s -au reparat această sf. Biserică cu ajutorul tuturor enoriașilor*”.

Pisania de la altar cuprinde următorul text: „*Cu ajutorul lui Dumnezeu și al tuturor sfinților s-au zidit această tâmplă precum se vede și s-au zugrăvit cu cheltuiala și stăruință de dumnealor boieri: Stănică Bălănescu, Boier Niță Prodescu, Epitropul Cășii Răposatului Niță Covrea ot Târgul Horezului, fiindcă așa au lăsat la moarte să se facă. Această Sf. Biserică s- au isprăvit la anul 1859 iunie 5. Marin Zugravul, Niță Calfă*”.

Biserica are un plan trilobat, cu abside poligonale și cu turlă pătrată deasupra pronaosului, stil arhitectonic specific bisericilor oltene. Este o construcție monumentală cu ziduri groase, făcute din piatră de sigă, cărămidă și var cald, așezată fiind pe război de stejar ce se află la adâncime fapt care îi dă stabilitate. Zidită în formă de cruce greacă, ea are absidele pentagonale și altarul eptagonal; naosul este despărțit de pronaos printr-un perete străbătut de o ușă cu două ferestre laterale; boltirile făcute prin calote sprijinite pe pandantivi, pe semicalotele absidei. Cele două încăperi sunt acoperite cu câte o calotă sferică ce se sprijină pe masiva zidărie.

Biserica de la Bălănești - Horezu este de fapt primul monument cu plan triconc având o turlă peste pronaos și o calotă în naos, soluție preluată după aproape un deceniu și la Biserica din Băjești – Argeș.

Se caracterizează prin clara compoziție arhitectonică și, deopotrivă, prin abundența decorativă constând din reliefuri cu profiluri arhitectonice și vrejuri vegetale stucate, poleite și parțial policromate, specifice epocii lui Matei Basarab, asemănătoare cu cele de la Clocociov, paraclisul bolniței de la Bistrița, sau Schitul Crasna - Gorj¹².

¹¹ Cilieni–Ioan Popescu, *op.cit.*, p. 54; Sacerdoțeanu Aurelian, *Acte referitoare la comuna Râmest –Urșani, județul Vâlcea în Arhivele Olteniei*, IX, nr. 47–48, 1930, p. 38–39.

¹² Vasile Drăguț, *Arta românească*, 2001, p. 318-319

În exterior, un brâu încinge lăcașul în zona mediană. Dacă registrul inferior este neted, nedecorat, cel aflat deasupra brâului are o suită de arcaturi subliniate de ciubuce. Răsflători de mic diametru străpung fațadele din dreptul pronaosului și altarului. În urmă cu un deceniu, biserica a primit pe fațada de vest adaosul unei construcții adăpost din lemn, folosită de credincioși la sărbătorile hramului, după ce la 1859, vechea tâmplă din lemn, unde sunt reprezentați în pictură mitropolitul Ștefan și Mihnea al III - lea voievod, a fost fixată pe un suport de zidărie¹³.

A mai fost reparată de enoriași în anul 1931, când a fost legată în fier, și a fost înzestrată cu un splendid jeț arhieresc, un frumos iconostas și admirabile strane pentru cântăreți și credincioși, toate sculptate în lemn de stejar masiv, de sculptorul Ion Dumitrescu din Horezu¹⁴.

Din mobilierul inițial se păstrează icoana de lemn a hramului datată la 1658–1659 cu textul „*Vlădica Ștefan*”, icoana de crucifix și o evanghelie datată 1682, tipărită în zilele domnului Șerban Cantacuzino, de mitropolitul Teodosie. În partea de jos a unei pagini a scris chiar voievodul: „*Această sfântă Evanghelie le-a dat Măria Sa Șărbă de pomană la sat la Râmești să fie a bisericii părintelui Vlădicăi Ștefan*”. Tot despre mitropolit amintește și un pomelnic din anul 1865: „*Ștefan Arhieriu ctitor, care au zidit această sfântă biserică la anul 7006 [sic !], iar astăzi la anul 1865 să se pomenească acest arhieriu Ștefan*”¹⁵.

Deosebit de interesantă este catapeteasma bisericii care prezintă influențe baroce. La poalele crucifixului, într-un medalion este reprezentat mitropolitul Ștefan îmbrăcat în veșmânt de ceremonie, cu mitra pe cap, având scris deasupra textul „*Ștefan mitropolit*”, în stânga lui aflându-se domnitorul Mihnea al III-lea, cu textul „*Io Mihail Voivod*”, amândoi îngenunchiați, în poziția de rugăciune, cu privirile spre Maica Domnului cu Pruncul (Oranta). După unele opinii, catapeteasma de la Bălănești s-ar fi inspirat după cea de la biserica Sf. Dumitru a mănăstirii Casim în care sunt reprezentați în aceeași poziție, mitropolitul Ștefan și voievodul Matei Basarab¹⁶.

Pictura originală de secol al XVII - lea a fost descoperită odată cu refacerea recentă a tencuiei exterioare. Ceea ce o deosebește de toate celelalte

¹³ Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 98 - 99

¹⁴ Arhiva Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Vâlcea, *Fond Episcopia Râmnicului și Argeșului. Parohia Horezu. Biserica cu hramul „Toți Sfinții” din Râmești - Bălănești*

¹⁵ Virgil Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 131

¹⁶ A. Pănoiu., *Mobilierul vechi românesc*, p. 24; Crețeanu Radu, *Un egumen al Tismanei; mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, în Mitropolia Olteniei*, 1917, nr. 1–3, p. 126–129; p. 133–134

biserici din zonă este reprezentarea Morții de pe peretele de sud, dinspre cimitir, și nu într-o manieră stilizată, încărcată de simboluri sau sugestii care de care mai interpretabile, ci umanizată până în cele mai mici amănunte. „Cu[m]plita Moarte“, așa cum e ea pictată pe bisericuța de la Bălănești este întruchipată, dacă putem spune așa, după chipul și asemănarea unei femei subțiri ca un fir de iarbă, cu o figură schimonosită, vorbind despre durere, chinuri și remușcări, ducând în spate coasa, iar de jur împrejur având împrăștiate tot felul de unelte - de la drugi de fier, cuie, ciocane până la furci și sape -, toate unelte aducătoare de bunăstare, de viață deci, dar și de moarte. Tabloul este completat de figura „Șubredului bătrân“ și de textul de lângă el: „Bătrânul ostenit a cerut Moartea. Pă urmă rău s-a căit văzând Moartea“. Acest simbol pictat are menirea să le amintească oamenilor că sunt muritori și că, în consecință, întreruperea trecerii prin viață poate interveni oricând și din orice - de aici și acele unelte, specifice universului rural, care pot pune punct oricând vieții. În pronaos este un mormânt despre care se spune că ar fi fost pregătit să adăpostească rămășițele pământești ale arhierelui Ștefan. Textul de pe piatra tombală s-a șters.

În curtea bisericii, pe partea de nord, se află o cruce de piatră (peste 20 m înălțime) din anul 1787, având următorul text cu alfabet chirilic: „Cu vriaria Tatălui și cu a Fiului și cu a D[u]hului Sf[â]ntu, aminu. În hramu mai mariloru Vo[ivo]zi Mihailu și Gavrilu și Sf[i]nți[i] Impărați Costandinu și Elena, pomenește, Doamne: Costandinu, Stana, Stanciu, Mariia, Stanca, Mihăilu, Stanciu, Măriia, Nicola, Badia, Mihăilă, Opria. Mariia, Dumitra, Anghelu, Ilinca, Floria, Floria, Dumitru, Dobra. Costandinu, Ionu, Barbu, Ancuța, Costandinu, Pătru, Eva, Dumitra, Ioana. Danilu mona[hu], Gheorghe, Stana, Pătru, Stana, Badia [...]”. Pe latura din stânga este scris: „Radu, Mihăilă, Nedialia, Ion, Nicolae, Filipu; 7296 [1787] noiembrie 3. Gheorghe cruceri”¹⁷.

Prin grija preotului paroh Daniel Ivanof și cu binecuvântarea Prea Sfințitului Gherasim, episcopul Râmnicului, biserica a fost restaurată în anul 2002 și crucea de piatră a fost adusă din cimitir (de pe partea de sud, foarte aproape de absida pronaosului), fixată pe un postament cu o placă de marmură, care amintește de preînnoire: „S-a ridicat această sf. Cruce spre slava prea Sfintei Treimi cu ocazia Resfințirii Bisericii, în urma unor lucrări de restaurare, sub îndrumarea și Binecuvântarea Prea Sfințitului Gherasim Cristea Episcopul Eparhiei Râmnicului, cu contribuția Enoriașilor parohiei. Preot Paroh fiind Daniel Ivanof. 24 noiembrie 2002”¹⁸.

¹⁷ Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul Vâlcea (sec. XIV – 1848)*, 2005, pag. 515

¹⁸ *Ibidem*, p. 516

A doua jumătate a secolului XVII aduce o nouă dezvoltare în evoluția stilului românesc, prin monumentele ctitorite de boierii Cantacuzinești (biserica mănăstirii Cotroceni, biserica Doamnei și Colțea din București, biserica veche a mănăstirii Sinaia, biserica din Filipeștii de Pădure-Prahova, biserica din Fundenii-Doamnei de lângă București ș.a.), care se disting printr-o atenție sporită pentru decorația interioară și exterioară și îndeosebi prin bogata ornamentație a motivelor florale care îmbracă coloanele din pridvor și pronaos și chenarele de uși și ferestre. Ele constituie premise ale stilului românesc numit „brâncovenesc”, care înflorește sub domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) și care reprezintă desăvârșirea sau maturizarea stilului autohton. Cîtăm, dintre ele, biserica palatului brâncovenesc de la Mogoșoaia din 1688 (care păstrează încă planul dreptunghiular și caracterele bisericilor lui Matei Basarab), mănăstirea Hurezi cu întregul ei complex arhitectonic, biserica curții domnești din Doicești, biserica Sf. Gheorghe Nou din București, biserica mănăstirii Mamu, biserica de azi a mănăstirii Govora ș.a.

Biserica cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților”, ctitorie a cărturarului Ștefan, mitropolitul Ungrovlahiei, obiectiv de patrimoniu cultural național al județului Vâlcea, se înscrie printre aceste capodopere de arhitectură ale perioadei de tranziție de la epoca lui Matei Basarab la unicul stil românesc, cel brâncovenesc.